

NACIONALIZAM, GRAĐANSTVO I STRATEGIJE INTEGRACIJE U EUROPSKU UNIJU

Vladimir Vujčić

*Fakultet političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu*

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: listopad 2007.

Sažetak U ovom se radu istražuje odnos između nacije, nacionalizma, građanstva i strategija europskih integracija. Propituje se problem odnosa između 'nacionalnog' i 'građanskog' aspekta u postojećoj nacionalnoj državi i problem odvajanja nacionalnog od građanskog u nekim opravdanjima transnacionalnih političkih integracija. Propituje se i teza nekih autora da su i nacija i država zapreka afirmaciji građanstva kao univerzalnog statusa u slobodi i jednakosti svih. Zapravo, analizira se ključno pitanje je li neka transnacionalna politička organizacija moguća kao "zajednica građana" prema konceptu 'konstitucionalnog patriotizma' ili kao internacionalna zajednica "društva naroda" s "pravom naroda" na pretpostavkama političkog liberalizma ili pristojno uređene državne vlasti. Autor analizira i pojam 'nacionalizma' te neopravdanost njegovih proskribiranja *per se*. Na kraju komentira i analizira uočene nacionalne (nacionalističke) strategije integracije u Europsku uniju.

Ključne riječi nacija, nacionalna država, nacionalizam, građanstvo, strategije integracije u EU

Ovo je veoma složena tema. Uključuje tri velike teorije – teoriju o naciji i nacionalizmu, teoriju o građanstvu i demokraciji te teoriju o državi i konstrukciji novih političkih superstruktura. Ovdje ćemo se međutim usredotočiti na mogućnost izgradnje 'građanske države' bez nacionalizma, tj. izgradnje moderne demokratske građanske države odvoje-

no od nacionalnih (etničkih) 'sadržaja'; zapravo, na mogućnost odvajanja 'građanskog' od 'nacionalnog' supstrata u izgradnji moderne demokratske države te na toj osnovi na mogućnost izgradnje kozmopolitske zajednice (kakva bi mogla biti i EU), odnosno Europe kao političke zajednice građana. Ta su pitanja izuzetno važna jer znamo da neki "modernisti" i naročito "postmoderni-

sti” predviđaju odumiranje nacionalnih država zbog sveobuhvatne kombinacije međunarodne političke ovisnosti, ekonomske globalizacije, masovnih komunikacija i kulturne hibridizacije. To, navodno, već sada uvjetuje procese ekonomskih i političkih integracija koji će se sve više širiti prema još uvijek mutnom hipotetičkom modelu sveobuhvatne kozmopolitske zajednice. Moderne države i nacije, tj. nacionalne države smatraju se zaprekom (smetnjom) na tom putu prema kozmopolitskoj kulturi i transnacionalnoj političkoj organizaciji. Neki autori smatraju kako su i nacija i država faktori koji ometaju mogućnost konstitucije građanstva kao subjekta i nositelja slobode i ljudskih prava, tj. njegove istinske ljudske samorealizacije. Tako, primjerice, Keith Faulks razvija tezu da je građanstvo po prirodi univerzalno i egalitarno, dok je nacionalna država nešto partikularno, ograničavajuće i ekskluzivno u odnosu na takav status građanstva. On veoma precizno tvrdi da je “država sama, kao i nacija, barijera građanstvu” (Faulks, 2000: 30). Prema tome, predmnijeva, ako se ta kontradikcija između univerzalnosti građanstva i ekskluzivnosti nacionalne države prevlada, “građanstvo se mora odvojiti od nacije i države” (*ibid.*: 36). Mora se dakle konstituirati politička zajednica kao zajednica građana. Zato se ulažu veliki teorijski naponi i provode istraživanja o tome kako objasniti mogućnost odvajanja ‘nacionalnog’ od ‘građanskog’ aspekta u modernoj nacionalnoj državi, kako je dakle moguće izgraditi najprije modernu državu kao zajednicu ‘građana’, a ne ‘konacionala’, pa tek na toj osnovi šire političke integracije na putu prema kozmopolitskoj svjetskoj zajednici građana u ko-

joj bi se mogla konačno ostvariti Kantova vizija ‘vječnog mira’ i slobode. Na tragu takva razmišljanja, raspravljajući o odnosu nacionalizma i globalizacije, Anthony Smith postavlja krucijalno pitanje: “Možemo li zamisliti vrijeme u kojem se nije istrošio samo etnički nacionalizam, nego su i nacionalne države, nacionalne identitete i nacionalizam općenito zamijenili kozmopolitska kultura i nadnacionalno vodstvo?” (Smith, 2003: 217). Na to pitanje daju se različiti odgovori. No svakako je zanimljivo da dva velika suvremena politička filozofa J. Rawls i J. Habermas o tome imaju različito mišljenje. Tako J. Rawls, kao teoretičar političkog liberalizma, svoju raspravu o tome završava koncepcijom “prava naroda” u svjetskom sustavu nacionalnih država (“društva naroda”), dok J. Habermas, koji ima zanimljiv put razvoja od neomarksista do deliberativnog demokrata, završava koncepcijom “prava građana” u internacionalnom i transnacionalnom pravnom poretku kroz kovanicu “konstitucionalnog patriotizma” (v. Rawls, 2004; Habermas, 1992). Za Rawlsa liberalni su narodi oni koji nastoje “zaštititi svoj teritorij, zajamčiti sigurnost svojim građanima te očuvati svoje slobodne političke institucije, slobode i slobodnu kulturu svojeg civilnog društva... Liberalni narod može živjeti s drugim narodima sličnog karaktera podržavajući pravednost i održavajući mir” (Rawls, 2004: 40-41).

Da bi to mogao ispunjavati, liberalni narod mora imati pravednu ustavnu demokratsku vlast, građane koje ujedinjuju “zajedničke simpatije” (J. S. Mill) te moralnu koncepciju ispravnog i pravednog. Ovdje je važno istaći kako Rawls jasno uočava da pravo naroda polazi i od “potrebe za zajedničkim

simpatijama, neovisno o tome kakav bi mogao biti njihov izvor” (*ibid.*: 35). U suvremenoj političkoj literaturi taj osjećaj zajedničkih simpatija definira se kao pitanje identiteta – prije svega nacionalnog identiteta.

Postmodernisti naime smatraju da samo pojam građanstva (*citizenship*) može osigurati ljudima univerzalnu jednakost i slobodu, dok pojam nacionalnosti djeluje homogenizirajuće i isključujuće u odnosu na povijesno konstituirane kulturne različitosti pojedinaca i njihovih skupina. Ovdje nećemo analizirati različite teorije nacije, nacionalizma i građanstva, već samo želimo naglasiti ideju prisutnu u svim teorijama nacije i nacionalizma, da je nacionalizam bio u funkciji stvaranja nacije kao posebnog kulturnog i političkog entiteta, koji je onda djelovao isključujuće u odnosu na pojam građanstva, kojim se žele prevladati sve razlike među ljudima (klasne, rasne, religiozne, kulturne itd.). Tako D. Schnapper u svojem radu o građanstvu i nacionalnom identitetu u Europi konstatira da “samo pojam građanstva, koji nije vezan za neku religiju ili određeno historijsko podrijetlo, može dopustiti ljudima koje karakterizira različito vjervanje, praksa, historijska i religijska lojalnost da žive zajedno” (Schnapper, 2002: 4). Ona dakle smatra da se pojmom građanstva, izgradnjom građanske države, mogu ostvariti načela slobode i jednakosti svih ljudi, bez obzira na njihove različitosti. Misli da je liberalna demokratska država taj prijevor između građanstva (koje označava univerzalni status za sve u jednakosti i slobodi) i raznih različitosti (religijskih, ideoloških i moralnih) rješavala razlikovanjem javne od privatne sfere. Javna je sfera ujedinjen i univerzalan

prostor u kojem pojedinci mogu djelovati kao građani. Tako je nacionalna država, koja se definirala i legitimizirala vrijednostima i institucijama građanstva, konstituirala način mirenja nacionalnog supstrata, zapravo etničkih dimenzija društva (u svojoj historijskoj nacionalnoj državi), i univerzalnih ciljeva građanstva. Međutim Schnapper smatra da je uspostavljeni mir između nacionalnih i civilnih (*civic*) principa u modernoj demokratskoj liberalnoj nacionalnoj državi poremećen globalizacijskim procesima. Tako, zapravo, dolazimo i do jednog paradoksa: čini se da ti procesi nisu samo pokrenuli procese kozmopolitizacije svijeta, nego obrnuto, intenzivirali su procese ‘nacionalizacije građana’. Kako je to moguće? Reklo bi se da su globalizacijski procesi omogućili ljudima da se upitaju “tko smo mi?” i da traže priznavanje različitosti i njihovo probijanje u javnu sferu, tj. njihovu politizaciju. U tome se smjeru razvijaju i teorije ‘diferenciranog građanstva’ koje bi omogućilo različite načine priznavanja, predstavljanja i političke reprezentacije u različitim političkim strukturama suvremenog svijeta, ali i teorije političkog liberalizma, koje građanski identitet tretiraju kao osnovu političkog jedinstva i kao nadvisujući ili dominantni identitet u odnosu na kulturne, ideološke i moralne posebnosti unutar strukture liberalne demokratske zajednice. Stječe se dojam da i same teorije građanstva i teorije nacije i nacionalizma ne mogu naći izlaz iz funkcionalne povezanosti nacionalnog i građanskog u političkoj organizaciji i strukturi suvremenih društava, odnosno način razdvajanja tih sastavnica suvremene političke organizacije u pokušaju prevladavanja i države i nacije kao prijelaznih historijskih fenomena

prema konstituciji društva jednakih i slobodnih građana, tj. prema određenoj koncepciji kozmopolitske organizacije društva. Međutim društva se ne razvijaju prema teorijskim modelima, nego prema društvenim i historijskim procesima i praksama ljudi.

Temeljni problem u odnosu nacionalne države, građanstva i transnacionalne političke strukture ili globalne demokracije

1. Postmodernisti i kozmopoliti tvrde da je nacionalna država postala barijera emancipacijskom potencijalu građanstva i mogućnosti ostvarivanja globalne pravednosti za sve. Zato se oni zalažu za ostvarivanje političke zajednice na načelu građanstva, kao zajednice građana. Pritom građanstvo definiraju kao univerzalno i egalitarno u slobodi kao reciprocitetu između prava i obaveza. Ako je to građanstvo, onda postoji tenzija između države kao isključujuće zajednice i građanstva kao univerzalnog statusa iz kojeg proizlazi obaveza pravde za sve. Da bi se ostvario *inkluzivni* karakter građanstva, ono mora biti odvojeno od nacionalne države. Treba prekinuti vezu između 'nacionalnosti' i 'građanstva' ako ono teži da bude univerzalno i demokratsko. Građanstvo se ne može ostvarivati u zatvorenoj političkoj zajednici kakva je država. Ono je u nacionalnoj državi ekskluzivno i neegalitarno (žene, stranci itd.). Tako tvrde postmodernisti i kozmopoliti.

2. Međutim neki teoretičari nacije i nacionalizma smatraju da je kozmopolitski zahtjev za globalnom demokracijom i političkom zajednicom kao zajednicom građana neprimjeren, jer se za ostvarivanje bilo kojeg oblika vladavine mora pretpostaviti postojanje poli-

tičke zajednice i osjećaj vezanosti (lojalnosti) ljudi za tu zajednicu kao svoju. Bez takve zajednice nema mogućnosti za uspostavu bilo kojeg oblika stabilne političke vladavine. Naciji za sada u tome nema premca, a nacionalizam je samo oblik legitimiranja takve zajednice.

3. Multikulturalisti pak kritiziraju liberalnu tezu o građanstvu kao univerzalnom statusu i konceptu koji omogućuje i transcendiraju sve kulturne identitete. Građanstvo se tako pretvara u unitaran, neposredovan i homogen odnos pojedinca i države, a država se pojavljuje kao homogen legalan prostor za slobodno i interesno djelovanje pojedinaca. Takvo je građanstvo apstrahirano od svih identiteta, svi su građani jednako i identično povezani s državom, a ne diferencijalno, svojim članstvom u intermedijarnim zajednicama.

4. Problem je dakle u tome što razne postmoderne i kozmopolitske teorije o građanstvu i globalnoj demokraciji žele prevladati nacionalnu državu kao ograničavajući faktor emancipacijske mogućnosti građanstva, ali su svjesne činjenice da se kulturni pluralizam ne može isključiti, jer bi se tako javna sfera morala objasniti kao jedna i homogena, a ne kao pluralna i heterogena. Zato su prisiljene uzeti kulturne razlike kao nužne u konstituiranju transnacionalne političke zajednice i demokracije. No tvrde da se problem globalne pravednosti (problem ekologije, tržišta, sigurnosti, ljudskih prava itd.) ne može riješiti na razini nacionalne države. Zato podržavaju ideju posebnog naroda nasuprot pojmu nacije. Ideja posebnog naroda sadrži ideju o posebnom identitetu kao stupnju sličnosti i razlike (hibridu), a ne kategoriji koja djeluje

po principu ili/ili. Drugi pak ne priznaju nikakve kulturne razlike u konstituiranju moderne političke zajednice i traže da se ona konstituiraju isključivo politički. Veze koje drže ljude zajedno u političkoj zajednici ne mogu biti kulturne po obliku, već su za to potrebni politički kanali komunikacije između građana putem njihove odanosti univerzalnom idealu građanstva. Cilj jednakosti u pojmu građanstva jest da se zaštiti različitost respektiranjem prava svih pojedinaca bez obzira na njihove druge različite identitete. Zato građanstvo uopće ne treba temeljiti na identitetima. Izvor svih problema građanstva jest nacionalna država koja građanstvo definira kulturno zato što određuje socijalno članstvo preko nacionalnosti itd. Međutim, većina postmodernista i kozmopolitski orijentiranih teoretičara građanstva uviđa da se zaobilaznjem kulture i kulturne različitosti u konstituiranju građanstva niječe i sama mogućnost pluralne javnosti. Zato oni uvažavaju pluralizaciju političke strukture, globalne demokracije, na kulturnim osnovama, na osnovama kulturne razlike. Tako zapravo dobivaju natrag ono što bi htjeli izbjeći. Hoće građanstvo kao univerzalno i egalitarno u konstituiranju pravedne političke zajednice, ali ga moraju nekako utemeljiti i na pojmu kulturne posebnosti i autonomije. Drugim riječima, dolaze do spoznaje kako se univerzalnost građanstva ne može konstituirati bez posebnosti kulturne razlike.

Ako su dakle multikulturalisti u pravu kad kažu da se političko jedinstvo ne može ostvariti na izravnom odnosu građana i države, nego da je taj odnos posredovan kulturom i kulturnom razlikom u društvu, onda ista teza važi za odnos nacionalne države

i neke šire (transnacionalne) političke zajednice. Odnos građana nacionalne države i neke šire političke zajednice mora biti posredovan kulturom, određenim oblikom identiteta, a u nacionalnoj državi to je koncept nacionalnog identiteta. Postavlja se pitanje zašto bi nacionalni identitet bio više ili manje isključujući nego identitet bilo koje druge kulturno utemeljene grupe u društvu (nacionalne manjine). Čini se da postmodernisti i kozmopoliti baš u nacionalnom identitetu kao posebnom kulturnom identitetu vide potencijal isključivosti, ali ga ne vide i u drugim posebnim kulturnim autonomijama različitih kulturnih skupina. Postmodernisti dakle priznaju političku fragmentaciju, ali ona može ići samo do granica kulturne razlike. Problem je dakle u tome što se kulturne razlike i autonomije priznaju u kozmopolitskoj koncepciji demokracije, ali se te razlike i autonomije ne priznaju u nacionalnoj državi. Zato kozmopoliti imaju problema s određivanjem *osnovne* političke jedinice u kozmopolitski organiziranoj zajednici građana. Zbog toga se obraćaju civilnom društvu, javnim sferama i različitim oblicima predstavljanja, govore o lokalnim jedinicama demokracije, o decentralizaciji i regionalizaciji političkog prostora itd. I drugo, zaobilaze pitanje povijesno i strukturalno određene političke moći u procesu razgrađivanja nacionalne države. Unatoč tome što ima problema oko ostvarivanja univerzalnog i jednakog potencijala u pojmu građanstva na razini nacionalne države, te što se i identiteti moraju sve više promatrati relacionalno, a ne supstantivno, što se odnosi među narodima i državama sve više javljaju kao odnosi međuzavisnosti, a ne nezavisnosti, otvorenosti a ne zatvorenosti

itd., što se dakle mora izvršiti rekonfiguracija nacionalne države u odnosu na sve te elemente i potrebe za transnacionalnim političkim strukturama, ipak još uvijek nema tako jakih argumenata koji bi uvjerljivo pokazali da je nacionalna država kao povijesno konstituirana politička jedinica nešto *passé*, nešto što treba razgraditi i zaobići u procesima širih političkih integracija. Moje je izlaganje posvećeno upravo navedenim problemima.

Zašto bi nacionalizam bio prevladan?

Primordijalističke teorije nacije i nacionalizma, ali i neke modernističke teorije nacionalizma, tvrde da je nacionalizam stvorio nacije i da će one biti stalno obilježje modernog doba, bez izgleda da se prevladaju postmodernizacijskim procesima. Tako, primjerice, E. Gellner, kao teoretičar sociokulturne verzije moderne nacije i nacionalizma, smatra da će doći do promjena u stupnju suverenosti nacionalnih država u raznim političkim oblicima i strukturama, ali ipak je, kaže on, "vrlo vjerojatno da će razlike između kulturnih stilova života i komunikacije, usprkos sličnoj ekonomskoj osnovi, ostati dovoljno velike da će im trebati odvojeno opsluživanje, te stoga i zasebne kulturno-političke jedinice, bez obzira na to hoće li one biti suverene ili ne" (Gellner, 1998: 139). Upravo kulturne različitosti zahtijevaju posebne političke jedinice, a to, po Gellnerovu mišljenju, upozorava kako ne treba očekivati da će doba nacionalizma završiti. Drugačije pak misli Iris M. Young u svojoj knjizi o inkluziji i demokraciji, zapravo o koncepciji globalne demokracije. Ona naime smatra da će kozmopolitsko razumijevanje pravde i relaciona ontologija so-

cijalnih grupa, za razliku od supstanzivnih koncepcija grupnih (nacionalnih) identiteta, omogućiti razvoj globalne demokracije koja neće biti vezana za teritorijalnu nezavisnost, nego za globalnu funkcionalnu regulaciju slobode svih od različitih oblika dominacije (Young, 2000). No neka istraživanja R. Ingleharta i C. Welzela (2005) o vrijednosnim promjenama i vrijednosnim strukturama u različitim zemljama u svijetu pokazuju kako nacionalno-kulturni konteksti i dalje važe i da će vjerojatno trajno važiti za razumijevanje razlika u političkoj efikasnosti demokracije i ostvarivanju koncepcije čovjeka kao bića slobode i slobodnog izbora. To kao da ide u prilog Gellnerovoj tezi o nužnosti zasebnih političkih jedinica vezanih za posebnosti kultura ili nacionalnih identiteta. Inglehart je u više svojih radova pokazao da u svijetu postoje različiti konzistentni modeli kulture (vrijednosni sklopovi) ili različite kombinacije tih modela (vrijednosti opstanka, sekularno-racionalne i tradicionalne vrijednosti te vrijednosti blagostanja ili postmaterijalističke vrijednosti), koji reflektiraju stupanj ekonomskog razvoja, ali i jezične, političke, religiozne i historijske komponente određenog društva ili religije. Vrijednosti su mjerene na temelju stavova prema različitim životnim pitanjima (religiji, obitelji, znanosti, politici, demokraciji, slobodi itd.). Analiza je pokazala da se stavovi konzistentno grupiraju u četiri vrijednosne dimenzije u bipolarnom obliku. Tako dobivamo koherentne modele kulture. Primjerice, društva koja jako cijene obitelj, cijene i veći broj djece, ističu važnost autoriteta, protiv su abortusa itd. Ona koja visoko vrednuju slobodu izbora i odlučivanja visoko vrednuju i toleranciju, kritičku participaciju, slobodu govora itd. Ot-

krivene su dvije bipolarne vrijednosne dimenzije koje reflektiraju stupanj modernizacije i postmodernizacije u nekom društvu. Dakle dvije su dimenzije objasnile oko 51% internacionalne varijance među ispitanim stavovima prema različitim područjima života. Zapravo, više od polovice međunacionalne varijacije među varijablama može se objasniti navedenim dvjema dimenzijama koje reflektiraju procese modernizacije i postmodernizacije. To također znači da oko pola (50%) varijance nije objašnjeno procesima modernizacije i postmodernizacije. Dakle međunacionalne varijacije ne odražavaju samo procese modernizacije. SES-razvoj značajan je za sekularizaciju i postmaterijalističke vrijednosti, ali religija i drugi aspekti tradicionalnog života važe i dalje. Prema tome, modernizacija ne vodi sama po sebi prema univerzalnoj globalnoj kulturi: *kulturna se konvergencija ne događa*. Društveno-kulturno nasljeđe i dalje je prisutno. Analize su dakle jasno pokazale da razlike u BDP-u i radnoj snazi imaju jak utjecaj na prevladavajući svjetonazor zemlje, na njezin vrijednosni model orijentacija, ali da historijsko-kulturni utjecaj traje (o tome opširnije u: Inglehart i Welzel, 2005: 64). Religiozne tradicije imaju jak utjecaj. Društva sa zajedničkim kulturnim nasljeđem općenito spadaju u zajedničke klastere. Taj dio svoje analize o vrijednostima i političkom razvoju Inglehart i Welzel zaključili su ovako: "Usprkos raširenom govoru o globalizaciji kulture nacija ostaje ključna jedinica zajedničkog iskustva, sa svojim obrazovnim i kulturnim institucijama koje oblikuju svakoga u tom društvu... Prihodi, obrazovanje itd. ne razlikuju toliko članove neke zemlje koliko se oni razlikuju prema drugim zemlja-

ma. Dakle nacionalni kontekst važi više nego nešto drugo... Čak i u doba interneta nacionalnost ostaje moćan prediktor vrijednosti" (*ibid.*: 69-70). Sve smo to naveli kako bismo na osnovi suvremenog istraživanja vrijednosti (kulturnih modela) pokazali da nacionalni kontekst važi, da je Gellner bio u pravu kada je tvrdio da će razlike u kulturama i dalje zahtijevati posebne političke jedinice, a to znači i opstanak nacionalnih država kao konstituiranih i etabliranih političkih jedinica.

Inglehartova istraživanja dakle pokazuju da se može govoriti o posebnostima političkih identiteta pojedinih društava i preko modela vrijednosnih orijentacija. I Anthony Smith kritizira teze postmodernista, kao i onu McNillovu, jer uslijed procesa modernizacije i postmodernizacije zastupaju nastanak tzv. "postmoderne polietničnosti". Naime Wiliam H. McNeill u svojim je predavanjima 1986. godine, objavljenim pod nazivom "Polietničnost i nacionalno jedinstvo u svjetskoj povijesti", ustvrdio da su nacionalizam i nacije pojave moderne i time specifične za to razdoblje. Ako je u predmoderno doba vladala polietnička hijerarhija, moderno doba obilježeno je modernim nacionalnim jedinstvom i nacionalnom državom, a postmoderno će biti obilježeno razvojem postmoderne polietničnosti. Ta postmoderna polietničnost znači fragmentaciju nacionalnog identiteta i rast multikulturalizma. Međutim ipak se postavlja pitanje granica takve fragmentacije i multikulturalizacije (?!). Smith misli da sama etnička povijest i politička geografija postavljaju granice takvoj fragmentaciji i pluralizaciji identiteta. On dobro uočava da postmodernisti tu koncepciju polietničnosti i fragmentacije nacije temelje baš

na čvrstom temelju "kulturene razlike". Zato lucidno primjećuje sljedeće: "Dakle rukuju se (postmodernisti – V. V.) s perenijalizmom nad glavama modernista. Da, nacija, nacionalna država i sva njezina djela mogu biti moderni, sporni, višestruki i fluidni; no dok su ih nadilazila, suvremena su društva ponovo otkrila moć dubokih kulturnih razlika" (Smith, 2003: 222). Postmodernistički pristup zapostavlja povijesnu dubinu za fenomene koji su duboko uronjeni u povijest, a etnije i nacije svakako su takvi fenomeni. Inglehart je sa suradnicima empirijski potvrdio da kulturne razlike među nacijama važe bez obzira na određene razine kulturne konvergencije koje postoje među pojedinim socioekonomskim i kulturnim zonama uz koje se vezuju pojedine nacije.

Ako su moderni nacionalizmi ti koji su stvarali nacije, a ne obratno, onda će oni postojati dok god postoje i nacije. Teorijski i politički pokušaji da se nacije prevladaju nekim drugim modelima političke organizacije (kozmpolitskim modelima demokracije) sadrže mnogo kontroverzi. Mnoge varijante modernističke teorije demokracije (sociokulturne, ideološke, ekonomske, političke itd.) sadrže mnogo otvorenih pitanja i nekonzistentnosti. To je veoma dobro prikazao A. Smith u svome djelu o nacionalizmu i modernizmu. Na kraju je morao zaključiti kako usprkos mnogim teorijama i istraživanjima "analiza nacionalizma ostaje neuhvatljivom. Toliko je osnovnih pitanja još bez odgovora..." (*ibid.*: 229). No unatoč tome ostaje činjenica da mnoge teorije nacije i nacionalizma nisu uspjele uvjerljivo pokazati kako prevladati naciju i nacionalizam, kako objasniti mogućnost kozmpolitske zajednice građana i nadnacionalnog identiteta bez uteme-

ljenja, a postmodernizam to pokušava objasniti baš tako, bez utemeljenja, bez povezanosti etnije, nacije, države i određene šire političke strukture. Povijesti kao da nije ni bilo. Problem je i u tome što se razvoj shvaća kao stadijalni proces u kojemu više strukture nužno i uvijek prevladavaju niže.

Nacionalizam se često shvaća kao teorija političke legitimnosti, kako kaže Gellner, koja zahtijeva da etničke granice ne presijecaju političke (Gellner, 1998: 21). Međutim smatram da bi u vezi s tim pitanjem trebalo biti više jasnoće. Naime ustaljeno je da se u političkoj znanosti pojam političke legitimacije veže za politički poredak, dok se veza između građana i političke zajednice označava pojmom nacionalnog identiteta. Međutim mnoga su istraživanja pokazala da je određeni pojam političke zajednice nužan za ostvarenje bilo kojeg oblika stabilne političke vladavine. Danas je razvoj došao do točke kada se pojam političke zajednice može najbolje vezati za pojam nacionalne države. Nacionalizam iskazan ponajprije pojmom nacionalnog identiteta oblik je legitimacije političke zajednice kao pretpostavke moderne države i svakog oblika političke organizacije društva. Ako se ne može legitimirati pojam političke zajednice, ako ne postoji takav legitimitet, ne postoji ni mogućnost stvaranja političke organizacije (države, federacije i sl.) koja bi bila politički stabilna, kohezivna i funkcionalno efikasna za svoje građane. Taj politički identitet nužan je za organizaciju bilo kojeg oblika političke vlasti. Ako se on ne može izgraditi, onda to govori da neće biti moguće ni stvoriti neku nadnacionalnu političku tvorevinu koja bi bila isključivo zajednica građana, a ne i naroda. Sve se čini da će

tako i biti. A. Smith empirijski je u pravu kad je riječ o asocijacijama i odanostima ljudi; za sada, kako kaže, “ne vidimo nekog ozbiljnog suparnika naciji” (Smith, 2003: 149). On u tom okviru tvrdi kako je čak i europski “identitet” po izgledu blijed i nestalan pokraj starih kultura i baština koje tvore njegov bogat mozaik. I empirijska istraživanja M. Brutera pokazala su da u europskim zemljama nacionalni identitet dominira nad europskim, a i da se europski identitet može promatrati, a tako se i distribuirati, s kulturnog i građanskog (*civic*) aspekta. Dakle na razini kulturne svijesti postoje pluralni identiteti – europski kulturni i građanski te još uvijek dominantan nacionalni identitet (v. Bruter, 2005). Naravno da bi trebalo teorijski i metodološki unaprijediti empirijska istraživanja razvoja identiteta, te ga istraživati sustavno i komparativno. Identitet je zapravo način legitimiranja političke zajednice građana kao pretpostavke bilo koje države ili oblika vladavine. Zato je važno vidjeti odnos između nacionalizma i države, kulture (identiteta) i moći kao osnovnih sastavnica svake političke vlasti.

Nacionalizam i država

Postoje i pretežito *političke* verzije klasičnog modernizma o naciji i nacionalizmu, koje su naročito razradili C. Tilly, A. Giddens, M. Mann i J. Breuilly (o tome opširno u: Smith, 2003: 1-147). Ovdje nas zanimaju prije svega političke teorije jer upravo one povezuju nacionalizam s pojmom političke moći. Nacionalizam se zapravo često analizira kao težnja za moći (*power*). J. Breuilly definirao je nacionalizam kao opozicioni politički pokret, opravdan nacionalističkom ideologijom, u potrazi za uspostavom državne moći. U

osnovi se slaže s Gellnerom da je nacionalizam težnja za uspostavom kongruencije između države i društva itd., ali predviđa njegovo nestajanje nakon što ostvari postavljene ciljeve (Breuilly, 1993). Jonathan Hearn slijedi tu logiku razmatranja nacionalizma, tj. njegovo utemeljenje u stvaranju moći. No on ne misli da je nacionalizam, s obzirom na trajnu potrebu ljudi za moći, nešto što je karakteristično samo za moderno doba – doba nacionalne države kao specifičnog oblika političke moći. Hearn upravo ‘moć’ stavlja u središte svoje analize nacionalizma. On moć ne promatra samo kao funkciju općeg dobra, nego kao stalnu ljudsku potrebu. Nacionalizam nije prirodan, nije razlog *sui generis*. On je vezan za stalnu, gotovo transhistorijsku potrebu ljudi za uspostavom i realizacijom moći. Smatra da ne postoji neki primarni poriv prema nacionalizmu ili etnicitetu niti da se u njima nalazi identitet. To je, naravno, donekle suprotno pogledima Anthony Smitha. Postoji ono što Hearn zove visoko generaliziranom potrebom za moći, koja je u korijenu većine ljudskih težnji. Upravo je nacionalizam pod izvjesnim uvjetima više oblik te težnje za političkom moći, tj. za državnom vlasti, za samovladanjem, nego razlog *sui generis* (Hearn, 2006: 168). Nacionalizam je tako socijalni oblik prirodne ljudske težnje za moći. Ispada da on sam nije prirodno (generičko) svojstvo ljudi, kao što to jest potreba za moći. Nacionalizam je zapravo politizacija potrebe za moći, ali i socijalizacija te potrebe. On je politički izraz općeljudske potrebe za moći. Bez obzira na izvjesno pretjerivanje s potrebom za moći, politika se ipak ne može razumjeti bez dimenzije moći, ma gdje (na kojoj razini) bila koncentrirana.

Ako je potreba za moći trajna ljudska potreba, a nacionalizam politički zahtjev za ostvarivanjem te potrebe, onda je zahtjev za nacionalnom državom (političkom samoupravom) njezin logičan izraz. Nacionalizam je dakle političko ostvarivanje potrebe ljudi za uspostavom moći. Međutim kako se ta moć ne može ostvarivati bez određenih uvjeta, Hearn kao najznačajniji uvjet (supstrat) za ostvarivanje političke moći određuje kulturu i ideologiju. Na taj način u igru ponovno ulaze etničke skupine (etnijske) kao objekti i subjekti kulture i ukupnih ideacijskih pojava u nekom društvu. Ovdje se Hearn djelomice poziva na Davida Beethama (1991), tj. na njegovu tezu da je nacionalizam u relativno stabilnim demokracijama osnovni dio načina kako takve demokracije legitimiraju i relegitimiraju same sebe. Beetham je tvrdio da legitimacija u modernim državama ima tri aspekta: 1. legitimacija preko pristanka građana, 2. legitimacija preko pristajanja na legalna pravila i 3. legitimacija preko opravdanja pravila zajedničkim vjerovanjima (tj. ako pravila nisu u skladu s vrijednostima i vjerovanjima ljudi, njihova legitimacija ne može uspjeti). Mora se dakle uspostaviti određena kongruencija između legalnih pravila i normi te vrijednosti građana.

Hearn se slaže s tezom da su liberalne demokracije otvorene različitim vjerovanjima i vrijednostima sve dok se konflikti mogu rješavati unutar "pravila igre". Međutim, mogu se pojaviti i nesuglasnosti između različitih nivoa legitimacije, primjerice, između legitimacije političkog poretka i raznih područja politike (politike imigracije, manjinskih prava, jezične politike, modela socijalne države, reprodukcijskih prava, odnosa crkva-država itd.).

Oko tih pitanja često mogu postojati konflikti u nekoj zajednici, ali su mogućnosti za njihovo rješavanje veće ako postoji zajednički sustav vrijednosti i osjećaj zajedničkog političkog identiteta. Po Hearnovu mišljenju, država se mora kontinuirano spuštati u proces "stalnog izgrađivanja nacionalnog identiteta radi obnove svoje legitimacije" (Hearn, 2006: 167). U demokraciji kao otvorenom sustavu vlasti postoji otvoreno natjecanje među političkim akterima oko zajedničkog identiteta te funkcija i opsega vlade. Hearn u skladu s time definira nacionalizam "kao postavljanje kombiniranih zahtjeva, u ime populacije, za identitetom, za jurisdikcijom i za teritorijem" (*ibid.*: 11). Zahtjev za identitetom neodvojiv je od kulture. Nacionalizam u cjelini nije jednostavno, smatra on, nastao iz potrebe za autentičnošću ili vjerovanja u vitalnost, već je praktičan pokušaj da se "stvora moć u ovom svijetu razvojem kombiniranih zahtjeva za identitetom, teritorijem i jurisdikcijom" (*ibid.*: 227). Ako se tako shvati nacionalizam, a nema razloga da se to ne učini, onda se on mora uzeti kao bitan resurs za održavanje legitimacije u demokratskim porecima, koji krote i obuzdavaju njegovu često opasnu energiju, ali se također služe njime. Zato liberalne demokracije ne transcendiraju nacionalizam, nego normalna demokratska stranačka politika stalno drži nacionalni identitet na "laganom vrenju". Zbog stalne potrebe za legitimacijom i neizbježnom kompeticijom između socijalnih grupa oko definiranja šireg društva (oko koncepcije nacionalnog identiteta i opsega vlade), liberalne demokracije ne transcendiraju nacionalizam toliko koliko ga domesticiraju, rutinizirajući njegovu dinamiku kroz ključne političke institucije.

Ima, naravno, i posve drugačijih mišljenja o odnosu građanstva, demokracije i nacionalne države. K. Faulks, primjerice, sustavno tvrdi da su država i nacija barijere građanstvu kao univerzalnom i egalitarnom načelu konstituiranja pojedinaca u društvu. Građanstvo definira kao univerzalno i jednako u pravima i obavezama, pa ono, da bi se prevladala kontradikcija između univerzalnosti građanstva i ekskluzivnosti nacionalne države, mora biti "odvojeno od nacije i države" (Faulks, 2000: 36). To opravdava dvjema osnovnim činjenicama: prva je da su nacionalne države multikulturne i multinacionalne, te da zato nacionalna komponenta u modernoj nacionalnoj državi djeluje isključujuće u odnosu na razne manjine ili nacionalne skupine; druga je činjenica da su globalizacijski procesi pokazali kako nacionalna država ne može riješiti problem globalnog zagrijavanja, globalne sigurnosti itd., jer su to zajednički problemi. Nacija je dakle u postojećim nacionalnim državama više barijera nego potpora građanstvu, a nacionalna država kao dominantan oblik vlasti i moći više ne može sama rješavati globalne probleme čovječanstva. Zato ih treba zamijeniti globalnom demokracijom i tako ukloniti zapreke građanstvu kao univerzalnom i jednakom statusu u pravima i obavezama među samim građanima i prema globalnoj zajednici. Faulks međutim ne objašnjava kako to da globalizacija potiče i procese obnavljanja identiteta, nacionalnih i etničkih identiteta (pitanja "tko smo mi?") (v. Huntington, 2007), a ne samo procese univerzalizacije građanstva i politike. On je za političko uređenje odnosa između građana samih i određenog oblika političke zajednice, oslobođeno svih kulturnih atributa. Treba, kaže,

izgraditi političke kanale komunikacije između građana putem odanosti univerzalnom idealu građanstva, a ne putem kulturnih sastavnica građana.

Na sličnoj liniji mišljenja o odnosu nacije i građanstva stoji i Iris. M. Young. Ovdje pak nema mjesta za prikaz njezine teorije o globalnom građanstvu i globalnoj demokraciji kako bi se prevladale ograničenosti nacionalne države. Ona je međutim svjesna problema ako se zastupa samo vizija globalnoga građanstva koje bi bilo odvojeno od svakog identiteta i kulturne autonomije. U tome se razlikuje od nekih drugih postmodernista, kao što je Faulks. Zato zagovara potrebu samoodređenja nacije kao posebnog naroda (*distinct people*). Time želi zaobići pojam nacionalne države i nacionalizma, a da se ipak ne izgubi kulturna različitost ljudi i njihovih skupina. Podržava ideju posebnog naroda, a ne nacije, jer ideja nacije podrazumijeva isključivanje drugih (različitih). Za nju je nacija kategorija, a narod je relacija. Identitet određenog posebnog naroda međuzavisan je, a ne nezavisan, kulturno hibridan, a ne unikatno itd. Zato se samoodređenje naroda u relacijskim okvirima može shvatiti kao postojanje nedominacije, prije nego ne-interferencije (Young, 2000: 257). Ona tvrdi da se pojam samoodređenja posebnog naroda tako može odvojiti od teritorija (granice) i od ideje o nezavisnosti, te i od ideje o autentičnosti. Time se zapravo zalaže za deterritorijalizaciju suvereniteta, za relativizaciju teritorija i denacionalizaciju identiteta. Umjesto nacionalne države slijedila bi globalna demokracija koja bi se temeljila na globalnim regulatornim režimima sigurnosti i mira, prava i obaveza, produkcije i trgovine itd., koji bi se realizirali na razinama lo-

kalnih vlasti (decentraliziranoj državi). Tvrdi da taj lokalizam vlasti omogućuje istinsku demokraciju te slobodu od dominacije nad kulturnim posebnostima određenih naroda, koje su sve više relativne i tranzitivne. Kaže da se građanstvo i participacija najbolje ostvaruju na lokalnoj razini, a čim se krećemo iznad lokalnog nivoa, svaka zajednica (*polity*) postaje “zamišljena zajednica”. Naravno, ta veoma suptilno razrađena kozmopolitska koncepcija građanstva i demokracije zapostavlja dvije činjenice: prvo, zapostavlja povijesnu vezu između etnije i nacije; drugo, zapostavlja pitanje moći u okviru političkog fenomena te odnos između kulture (koja je nužno vezana za etnicite) i moći, koji se u moderno doba uslijed industrijske modernizacije izrazio u povezanosti koja je bila označena izrazom nacionalna država, povezujući na taj način kulturnu posebnost (kulturni entitet), teritorijalni posjed i politiku u novu cjelinu. Postmodernisti sada, zbog ograničenja nacionalne države s obzirom na univerzalnost građanstva, žele dokinuti barijere toj univerzalnosti. No problem je postmodernista što granice dekonstrukcije nacionalne države sežu upravo do granica kulture, tj. do granica kulturne razlike. Baš zato što su kulture posebne i vezane su za etnikume (jezik o tome najbolje svjedoči), stvaranje moći bilo je nužno vezano za te posebnosti. Postavlja se naime odlučujuće pitanje, zašto moderne države kao organizacije političke moći (vlasti) nisu bile konstituirane oko nekog drugog identiteta (spolnog, klasnog, rasnog, religioznog), nego upravo oko etničkog supstrata suvremene nacije. Čak ni rasa nije bila izvor moderne države ili političke strukture, jer ista rasa ima različite države, ali to jesu bili

povijesno konstituirani etnikumi. Zato je A. Smith u pravu kada tvrdi da se i postmodernisti rukuju s perenijalistima iznad glava modernista kada razgovaraju o globalnoj političkoj zajednici i globalnoj demokraciji. Ne vidimo zašto bi nacionalna država trebala uzmaknuti pred globalizacijskim procesima i globalnoj međuzavisnosti naroda i nacija. Nijedan oblik političke zajednice ne može konstituirati efikasan oblik vladavine ako ne postoji kolektivan osjećaj vezanosti za tu zajednicu i ako je građani ne osjećaju kao svoju. To je prije pitanje legitimiteta zajednice nego legitimiteta oblika vladavine.

Što je osnova političkog jedinstva?

Većina se slaže da je politički identitet osnova političkog jedinstva i stabilnosti svake zajednice. Ako ne postoji zajednički politički identitet u nekoj političkoj zajednici, nije moguće ostvariti ni državu ni demokraciju. Tako, primjerice, Thomas Jensen u jednoj studiji o europskom identitetu tvrdi da je politički identitet temelj zajednice i osnovni uzrok postizanja kohezije i lojalnosti. Kaže se da je “politički identitet, koncizno rečeno – kapacitet koji omogućuje da se institucionalizira zajedničko djelovanje te kvaliteta koja osigurava adekvatno široku i masovnu osnovu konsenzusa i lojalnosti” (Jensen, 1999: 14). Politički se identitet uzima kao metapolitičko opravdanje zajednice. Problem dakle nije u tome je li politički identitet potreban i koje su njegove funkcije, nego u tome gdje su njegovi izvori i koje su njegove sastavnice. Problem je dakle u određivanju samog izvora i sadržaja političkog identiteta kao načina legitimiziranja političke zajednice. O tome bi se mogla razviti široka analiza i rasprava, ali ovdje se

ograničavamo na dvije osnovne koncepcije političkog identiteta – jedna je kulturna (etnička), a druga građanska (civilna). To su različiti odgovori na pitanje zajedničkog (kolektivnog) identiteta. Kulturna koncepcija definira kolektivni identitet prema etničkim atributima (podrijetlo, jezik, kultura), dok druga, građanska (*civic*) koncepcija, definira pripadnost kolektivitetu prema modelu građanskog statusa u društvu. O tome se široko piše u različitim radovima o naciji, nacionalizmu, građanstvu i demokraciji.

Može se postaviti pitanje u čemu je onda problem kad je riječ o osiguravanju zajedničkog (kolektivnog) političkog identiteta kao ključnog za koheziju, lojalnost, rješavanje konflikata i postizanje konsenzusa. Problem je u tome, kako je ispravno primijetio A. Smith, što je “etničko-genealoški” tip nacionalizma i identiteta sklon isključivosti, a “građansko-teritorijalni” asimilaciji kulturnih razlika i manjina. Tako je njemački klasični model zasnovan na isključivanju “drugih”, dok je francuski (*civic*) model zasnovan na asimilaciji “drugih”. Pojavljuju se i drugi tipovi, kao što je tip “pluralnog nacionalizma” ili multikulturalizma (u Kanadi, Australiji) u kojem se ističu kulturne razlike, ali tako se stavlja na kocku političko jedinstvo i izaziva nestabilnost nacije (v. Smith, 2003: 216). Problem je, svakako, otvorio i Jürgen Habermas svojim tezama o “konstitucionalnom patriotizmu” kao modernoj osnovi zajedničkog političkog identiteta. On je to svoje stajalište iskazao u više radova, ali posebno ga je zaoštrio u jednom radu o pitanju zašto trebamo europski ustav (konstituciju). Ondje doslovno kaže: “Činjenica da su se moderna demokracija i nacionalna država razvijale u tandemu

ne određuje međutim prioritet posljednjeg nad prvim” (Habermas, 2001). Drugim riječima, demokracija se može razvijati nezavisno od nacionalne države prema koncepciji političke zajednice građana (Europe kao zajednice građana) i ustavno definiranoga građanstva, tj. prema modelu konstitucionalizacije internacionalnog prava. Naravno da postoje različite velike teorije građanstva, o čemu ovdje ne možemo raspravljati, ali možemo reći da je pojam građanstva uglavnom prihvaćen kao zbir prava koji omogućuje ljudima da sudjeluju u političkoj deliberaciji kako bi donosili razumne i odmjerene odluke. Pritom je osnovna pretpostavka da etnos ne određuje demos, pa je tako demokracija demosa izvjesnost, ali ne i demokracija etnosa (Jensen, 1999: 87). Sve te rasprave zapravo idu ka tezi kako je demokracija moguća bez nacionalne države, bez nacije i bez nacionalnog političkog identiteta. Sve to ide u prilog tezi da je moguća konstitucionalna demokracija zasnovana na lojalnosti konstituciji, a ne na kulturi. Zapravo se zagovara koncepcija konstitucionalnog političkog identiteta (europskog konstitucionalnog identiteta).

Ovdje se i to pitanje *konstitucionalnog identiteta* često uzima kao gotovo rješenje. A zapravo se mora postaviti pitanje što se misli pod pojmom konstitucionalnog identiteta. Taj problem dobro uočava Gary J. Jacobson u jednom radu o konstitucionalnom identitetu. On smatra da se to pitanje mora problematizirati. Smatra da je konstitucija mješavina aspiracija i ekspresivnih odanosti (*commitments*) iz nacionalne prošlosti, ali da se konstitucionalni identitet također razvija u aktualnim političkim i interpretativnim aktivnostima koje se događaju u sudovima,

legislaturama te drugim javnim i privatnim sferama. Smatra da identitet konstitucije ne postoji kao objekt invencije niti kao jako zaleđena esencija ugrađena u društvenu kulturu, koju treba samo otkriti. Identitet se javlja dijaloški i mješavina je političkih aspiracija i odanosti koje su izraz nacionalne prošlosti, a i određenje je onih u društvu koji nastoje da na neki način transcendiraju tu prošlost. No bez tih odanosti konstitucionalni identitet ne može se održati. Jacobson na tragu određenih teorija upozorava da pridržavanje tih odanosti može biti izraz našeg položaja kao autonomnih samoupravnih agenata. On jasno ističe tezu: ako je sloboda nemoguća bez autonomije, tako je i s identitetom (Jacobson, 2006: 394). Svaki politički identitet mora imati vlastitu političku autonomiju. Ako je tako, onda bi i politički identitet EU-a morao imati vlastitu političku autonomiju. To se međutim čini kvadraturom kruga. Teorijski bi to bilo moguće kada bi se politički identitet mogao u cijelosti reducirati na građanski identitet te kada bi se kulturna pozadina svakog pojedinog identiteta mogla učiniti privatnom sferom ili svesti samo na kulturnu autonomiju itd. Sve to pokazuje kako postoje ozbiljni problemi s konstitucionalnim identitetom koji bi na neki način zaobišao povijesne simbole, sjećanja itd., tj. skup svih preskriptivnih elementa određenih nacija koje su supstancijalno vezane za pojam etnikuma (*ethnie*).

Postavlja se pitanje i što je osnova političkog jedinstva u multinacionalnim i multikulturalnim sredinama? W. Kymlicka tvrdi da to nisu ni zajedničke vrijednosti ni načela pravde, kao što to zagovara J. Rawls, nego zajednički politički (nacionalni) identitet. On naime smatra da osnova političkog jedinstva

u nekom društvu nisu zajedničke vrijednosti, već ostvareni zajednički nacionalni identitet. Tako, primjerice, skandinavske zemlje imaju iste vrijednosti, ali različite političke identitete, dok SAD ima različite vrijednosne sustave i kulture, ali zajednički (američki) politički identitet. Kymlicka o tome kaže: "Čak i u najliberalnijim demokracijama izgradnja nacije ide dalje od difuzije političkih principa... Ustvari, iskustvo zapadnih demokracija uči da institucionalizacija i konsolidacija liberalno-demokratskih normi ne smanjuju značaj etnokulturnih identiteta u društvu... Demokracija, ekonomski prosperitet i osobna tolerancija velika su dostignuća, i imaju autonomnu vrijednost. No nisu po sebi, ili zajedno, odgovori na izazove etnokulturne različitosti... Etnokulturne različitosti ostat će snažan izvor konflikata, a mogu se i pojačati, usprkos tome što su spomenute vrijednosti etablirane. To je najvažnija lekcija koju Zapad mora naučiti" (Kymlicka, 2000: 45-47). On smatra da problem izgradnje nacije stoji kao velika praznina u liberalnoj teoriji društva i demokracije. Kao teoretičar liberalne koncepcije građanstva Kymlicka je svakako značajan za kritički odnos prema tezi o mogućnosti izgradnje čisto građanske države, temeljene uglavnom na konstitutivnom (legalnom) političkom identitetu.

Nacionalizam i strategije europske integracije

Procesi stvaranja Europske unije i europske integracije nisu eliminirali nacionalizam kao ni intencije kozmopolitskih orijentacija da se on proglašim mrtvim ili retrogradnim fenomenom. Zato je važnije prepoznati oblike nacionalizma u EU-u i zemljama koje

se žele priključiti toj zajednici nego se pretvarati da nacionalizma uopće nema ili ga proglašavati retrogradnim fenomenom. Upravo tako o tome govore dvoje američkih politologa, Zsuzsa Csergo i James M. Goldgeier, u veoma serioznom i originalnom radu o nacionalističkim strategijama i europskim integracijama. Znanje o tome ne koči proces integracije u EU, već ga olakšava. Nacionalizam nije nestao, već se samo mijenja i prilagođava projektima (intencijama) europskih integracija. Zato možemo govoriti o različitim vrstama nacionalizma i različitim strategijama uključivanja i integracije u EU. Z. Csergo i J. Goldgeier jasno definiraju tezu kako regionalni i globalni integrativni procesi značajno mijenjaju domaće i internacionalne strukture koje su važne za nacionalističke težnje za političko-kulturnom koherencijom, ali ih ne čine zastarjelima. Radije, kažu oni, stare i nove forme nacionalizma koegzistiraju te se uzajamno pojačavaju i izazivaju u kompleksnom procesu koji oblikuje šanse i smjer integracije (Csergo i Goldgeier, 2004: 22).

S obzirom na to da se radi o zanimljivom i prilično originalnom radu o nacionalizmu i strategijama europske integracije, vrijedi nešto iscrpnije prikazati njegove rezultate. Teza je autorā da procesi političke integracije u Europi, usprkos očekivanjima nekih modernističkih i postmodernističkih teorija, ne utječu na to da nacionalizam gubi na važnosti. Zato su oni pokušali utvrditi tipove nacionalizma u Europi i nacionalističke strategije integracije u EU. Ako je cilj nacionalizma osigurati kongruenciju između nacionalne kulture i političke strukture, onda je cilj nacionalističkih strategija integrirati se u EU na način koji bi omogućio kulturnu reprodukciju

na određenom nacionalnom teritoriju uz maksimalno zadržavanje političke autonomije (samo-vlasti). Upravo to dinamizira odnos između nacionalizma i političke integracije.

Spomenuti autori najprije utvrđuju (opisuju) tipove nacionalizma prema cilju koji svaki tip želi postići kako bi se maksimalno ostvarila političko-kulturna kongruencija u svakom tipu nacionalizma, a to onda stvara i pogled na Europu kao određeni tip političke zajednice. Oni opisuju četiri tipa nacionalizma, a to su tradicionalni, subdržavni (*substate*), transsuvereni (*transsovereign*) i protekcionistički. Ovdje ćemo ukratko opisati sadržaj i cilj svakog nacionalizma. Cilj je tradicionalnog nacionalizma osigurati kongruenciju između političkih i kulturnih granica (nacionalnu državu). Cilj je subdržavnog nacionalizma jačati političku reprezentaciju domovine (*homeland vis-à-vis* državne cjeline. Transsuvereni nacionalizam nastoji stvarati institucije koje će povezati naciju preko državnih granica, dok protekcionistički nacionalizam nastoji očuvati nacionalnu kulturu s obzirom na procese imigracije i socijalne promjene. Svaki tip nacionalizma, s obzirom na cilj koji želi postići, ima i točno određen pogled na političku integraciju EU-a. Tako zapravo dobivamo dva osnovna pogleda na političku integraciju EU-a s po dvije varijante. Tradicionalni i protekcionistički nacionalizam gledaju na EU kao na savez država, dok subdržavni i transsuvereni nacionalizam gledaju na EU kao na savez nacija. To su istovremeno različiti oblici političke institucionalizacije uključivanja i integriranja u EU.

Iako smatramo da kod tih autora ima određene nekonzistentnosti u svrstavanju pojedinih zemalja EU-a u

određeni tip nacionalizma (primjerice, Hrvatske u tradicionalni tip iz kuta raspada bivše SFRJ i rata na ovim prostorima), ipak mislimo da je njihova kategorizacija tipova nacionalizma u Europi sociološki prilično točna. Autori se pitaju što se događa s nacionalizmom kada se klasično poimanje nacionalizma vezano uz političko-kulturnu kongruenciju promijeni? Što znači smanjiti državni suverenitet? Hoće li se ostvariti liberalno-individualistička koncepcija Europe i europskog identiteta, ili će se nastaviti održavati partikularne političko-kulturne granice, ili će se pokušati neki model kombinacije ovih koncepcija. Nakon takvih pitanja logično slijedi pobliži opis svakog tipa nacionalizma i nacionalističke strategije šire političke integracije.

Tradicionalni nacionalizam zahtijeva uspostavu kongruencije između političkih i kulturnih granica te nastoji formirati teritorijalno suverenu, kulturno homogenu nacionalnu državu. Cilj je formirati državu na osnovi zajedničkog etniciteta i njemu pripadajuće kulture. Autori u taj tip nacionalizma svrstavaju države kao što su Hrvatska, Estonija, Latvija, Litva, Makedonija, Srbija i Slovačka itd. Mislim da to nije posve opravdano. Smatram naime da su na određeni način gotovo sve europske zemlje klasične nacionalne države (Njemačka, Francuska, Slovenija itd.) iako s različitim modelima povezivanja nacionalnog i građanskog u svojoj strukturi. Dakle bilo bi bolje kada bi se tradicionalni nacionalizam prikazao suptilnije. Međutim on svakako postoji kao model i opravdano je izdvojiti ga kao poseban model u svrhu razrade nacionalističkih strategija, iako smatram da sadrži više nijansi. *Subdržavni nacionalizam* odnosi se na skupine

koje sebe vide kao povijesne i zakonite vlasnike određene zemlje (*homeland*), ali koje nemaju vlastitu državu. Taj tip nacionalizma ne traži vlastitu državu i po tome se razlikuje od secesionističkih pokreta, koji su karakteristični za tradicionalni nacionalizam. Te skupine aspiriraju na održavanje političke reprezentacije i institucija koje omogućuju kontinuiranu reprodukciju zajednice. Unutar EU-a u takve subdržavne jedinice i nacionalne skupine mogu se precizno svrstati Škotska, Katalonija, Flandrija itd. Sve te regije imaju određenu političku autonomiju, pokazale su se kao regionalni akteri i slijede transnacionalnu kooperativnu strategiju kako bi postigle veću reprezentaciju i šansu unutar EU-a. *Transsuvereni nacionalizam* nešto je novija i politički originalnija strategija političke integracije. Taj tip nacionalizma karakterističan je za nacije (primjer je Mađarska) koje se protežu znatno preko državnih granica, ali koje se odriču ideje o promjeni granice, te se žele integrirati u EU kao politički i kulturno homogena nacionalna skupina. Traži političku institucionalizaciju preko državnih granica i integraciju u EU na toj osnovi. To bi zapravo bilo politički funkcionalno, a ne teritorijalno povezivanje i integriranje. *Protekcionistički nacionalizam* karakterističan je pak za stare članice EU-a, više nego za nove. Taj nacionalizam želi zaštititi nacionalnu kulturu i prostor od različitih upada (imigracije, kretanja radne snage itd.).

Kada se sve uzme u obzir, jasno je da se tradicionalni i protekcionistički nacionalizam slažu oko cilja i da gledaju na Europu kao na savez država, dok druga dva tipa nacionalizma (subdržavni i transsuvereni) gledaju na Europu kao na savez nacija. Zato su tradicio-

nalni i transsuvereni nacionalizmi više vezani za zemlje postkomunističke Europe, a subdržavni i protekcionistički za stare članice EU-a. Z. Csergi i J. Goldgeier opisali su i složenu dinamiku između tih nacionalizama, odnosno opisali su ih kao saveze u određenim parovima i istovremeno kao kompetitore. Tako saveze mogu formirati ovi parovi: tradicionalni – protekcionistički nacionalizam i subdržavni – transsuvereni nacionalizam, dok su kompeticijski parovi ovi: tradicionalni – subdržavni i tradicionalni – transsuvereni. Čini se da se na osnovi tih modalnih parova mogu predviđati i moguće koalicije europskih integracija.

Na kraju su dali sintezu nacionalističkih projekata u EU-u. Tradicionalistički i protekcionistički projekti nastavljaju s koncepcijama državnog suvereniteta i stoga se razlikuju u odnosu na interni dizajn Unije subdržavnog i transsuverenog nacionalizma, koji ne ističu državni suverenitet. Kako će se te strategije dalje razvijati svakako ovisi o inicijalnim uvjetima u svakoj članici EU-a i u onim zemljama koje će se tek uključiti, te o projektima o političkom ustroju EU-a koji dolaze iz njega samog. Razvoj je strategija dvosmjernan. Radi se o *feed-back* procesu. To stvara dinamiku oko projekta političke integracije. Postavlja se naime pitanje: da li EU kao savez država, kao savez nacija ili kao određena kozmopolitska zajednica građana? Kako će se to riješiti, još nije posve jasno, ali je izgledno da će rješenje morati biti negdje između postojećih empirijskih modela i činjenica, bolje reći, kreativna kombinacija nacionalnog, transnacionalnog, državnog, subdržavnog i građanskog načela. U svemu tome važno je, kako ističe Seyla Benhabib, respektirati prava različitih

demokratskih zajednica, što uključuje njihove kulturne, legalne i konstitucionalne posebnosti, dok istovremeno jača njihova odanost nastajućim normama kozmopolitske obaveze (Benhabib, 2005: 674). Smatram naime da se ona zalaže za stvaranje policentrične koncepcije građanstva koja ne bi zaobišla nacionalnu državu, ne bi rušila njenu arhitekturu, jer je nacionalna država dom modernih građana, već bi omogućila fleksibilnije i otvorenije ostvarivanje svih aspekta i kapaciteta (identitetskih, političkih i socijalnih) modernoga građanstva u širem internacionalnom političkom prostoru. Samo se tako mogu održati republikanske koncepcije samo-vlasti i liberalne ideje o građanstvu i privatnoj sferi, a upravo je to omogućavalo stabilnost moderne liberalne nacionalne države. Proces globalizacije i transnacionalnih političkih integracija proizveli su “nepovezanost” između različitih komponenti građanstva (između identiteta, političkih prava i obaveza). To istovremeno proizvodi nestabilnost u strukturi građanstva. Traži se ponovno uspostavljanje povezanosti u širem transnacionalnom političkom prostoru. Samo takva povezanost između strukturalnih komponenti građanstva može omogućiti i projekt europske integracije. No granica integracije jest postojanje nacionalne države, bez obzira na određene međuzavisne rekonfiguracije vezane za njezin suverenitet, identitet i teritorij. Problem je dakle veoma složen. Izlaz nije u rušenju postojećih (povijesno stvorenih) političkih struktura ni u njihovu nestajanje ili zaobilaznju zbog novih potreba i zahtjeva, nego u njihovu rekonfiguriranju u širem međuzavisnom političkom prostoru.

LITERATURA

- Benhabib, S. (2005) Borders, Boundaries, and Citizenship. *Political Science and Politics* 38 (4): 673-677.
- Breuilly, J. (1993) *Nationalism and the State*, 2. izd. Manchester: Manchester University Press.
- Bruter, M. (2005) *Citizens of Europe? The Emergence of a Mass European Identity*. London: Palgrave Macmillan.
- Csergo, Z., Goldgeier, J. M. (2004) Nationalist Strategies and European Integration. *Perspectives on Politics* 2 (1): 21-37.
- Faulks, K. (2000) *Citizenship*. London: Routledge.
- Gellner, E. (1998) *Nacije i nacionalizam*. Zagreb: Politička kultura.
- Habermas, J. (1992) Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe. *Praxis International* 12 (1): 1-19.
- Habermas, J. (2001) Why Europe needs a Constitution? *New Left Review* 11: 5-26.
- Hearn, J. (2006) *Rethinking Nationalism: A Critical Introduction*. London: Palgrave Macmillan.
- Huntington, S. P. (2007) *Tko smo mi? Izazov američkom nacionalnom identitetu*. Zagreb: Izvori.
- Inglehart, R., Welzel, C. (2005) *Modernization, Cultural Change, and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jacobson, G. J. (2006). Constitutional Identity. *Review of Politics* 68 (3): 361-397.
- Jensen, T., ur. (1999) *Reflection on European Identity*. European Commission: Forward Studies Unit.
- Kymlicka, W. (2000) *Etnički odnosi i zapadna politička teorija* (internetska verzija, prijevod), str. 45-47.
- Rawls, J. (2004) *Pravo naroda i "Preispitivanje ideje javnog uma"*. Zagreb: KruZak.
- Schnapper, D. (2002) The Ernest Gellner Nationalism Lecture: Citizenship and national identity in Europe. *Nations and Nationalism* 8 (1): 1-14.
- Smith, A. (2003) *Nacionalizam i modernizam*. Politička misao. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Young, I. M. (2000) *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford Univ. Press.

Nationalism, Citizenship, and European Integration Strategies

SUMMARY This paper explores the relationship between the nation, nationalism, citizenship and European integration strategies. It addresses the problem of the relationship between the 'national' and 'civil' aspects of the existing nation state and the problem of separating the national from the civil in some justifications of transnational political integrations. It also examines the thesis of some authors who claim that both the nation and the state are obstacles to asserting citizenship as a universal status in the

freedom and equality of all. In fact, it analyses the crucial issue whether a transnational political organisation is possible as a 'community of citizens' in line with the concept of 'constitutional patriotism', or as an international community in the sense of a 'Society of Peoples' with the 'right of nations' under the assumptions of political liberalism or of a properly ordered state government. The author also analyses the concept of 'nationalism' and the unjustifiableness of its proscription *per se*. In the final section, he comments on and analyses the observed national (nationalistic) strategies of European integration.

KEYWORDS nation, nation state, nationalism, citizenship, European integration strategies